

УДК 159.923

Н.Ф. ЛИТОВЧЕНКО,
*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

ПСИХОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ КОРЕКЦІЇ

У статті розглядаються основні аспекти формування психологічної ситуації як суб'єктивної інтерпретації унікального фрагмента життєвого досвіду, репрезентованого клієнтом у корекційному процесі. Проаналізовано змістове наповнення поняття «психологічна ситуація». Виокремлено основні компоненти утворення психологічної ситуації: поєднання реальних життєвих обставин та їх суб'єктивної інтерпретації, минулий досвід переживань, психічні стани (тривога, душевний біль тощо).

Ключові слова: життєва ситуація, психологічна ситуація, переживання, суб'єктивна інтерпретація.

Постановка проблеми. У процесі надання психологічної допомоги психолог насправді не має ні доступу, ні необхідності працювати з об'єктивними обставинами, «об'єктивною» проблемою клієнта. Також це стосується запиту клієнта «на вирішення проблеми». Проблема, яка привела клієнта до психолога, найчастіше вирішити просто неможливо: наприклад, найкращим вирішенням проблеми розлучення було б повернути одного з подружжя «в сім'ю», проте часто це неможливо або ж таке «повернення» лише продовжуватиме руйнувати особистості обох тощо. У процесі надання психологічної допомоги психолог разом з клієнтом працює у сфері переживань останнього з приводу певних життєвих об'єктивних обставин – психологічною ситуацією.

Психологічна ситуація виступає засобом репрезентації та дослідження конкретної психологічної проблеми клієнта. Тільки через всебічний ґрунтовний аналіз психологічної ситуації у процесі діалогічної рівновідповідальної взаємодії між психологом та клієнтом можливе накреслення шляхів відновлення порушеного психологічного комфорту, відчуття повноти життя клієнта. Крім того, поняття «ситуація» як таке, за умови детальної розробки, «може розглядатися як один з найбільш прийнятних варіантів, що претендують на статус одиниці аналізу цілісного життєвого процесу» [7, с. 218].

Метою статті є визначення основних аспектів формування психологічної ситуації як суб'єктивної інтерпретації унікального фрагмента життєвого досвіду, проаналізувати змістове наповнення поняття «психологічна ситуація», виокремити основні компоненти утворення психологічної ситуації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У цілому будь-яка ситуація відзначається сукупністю, певною поєднаністю ознак об'єктів чи явищ дійсності [7]. Осмислені суб'єктом ознаки, параметри, елементи різних ситуацій, їх можливі зв'язки й аспекти, ситуації в цілому включаються у цілісну суб'єктивну картину світу та є матеріалом для формування і трансформування різноманітних інтерпретаційних схем суб'єкта.

Онтологічна єдність ситуацій та суб'єкта має психологічну конкретику. Як зовнішня у відношенні до суб'єкта система умов (у поєднанні її просторового, часового, та функціонального аспектів [1; 3]), ситуація спонукає та опосередковує активність суб'єкта, впливає на його поведінку, психологічні стани і навіть напрями розвитку [5]. З іншого боку, суб'єкт вимушений аналізувати та інтерпретувати конкретні зовнішні обставини своєї життєдіяльності з метою пошуку найбільш оптимального способу відреагування на них. Такі суб'єктивно значущі умови й обставини буття названі життєвою ситуацією суб'єкта [5; 7].

Для деяких життєвих ситуацій характерна певна повторюваність; протягом життя суб'єкта такі ситуації утворюють поле відомих йому обставин, а для взаємодії з ними він володіє готовими, перевіреними раніше наборами, комплексами дій, вчинків, які можуть бути навіть регламентовані, санкціоновані суспільством. Такі типові життєві ситуації названі усталеними ситуаціями [5], ситуаціями буденності [7] і вимагають передусім рольової чи ритуальної поведінки.

Слід зазначити, що навіть найтипівіші життєві ситуації завжди мають певні своєрідні, неповторні особливості, відображення яких у свідомості суб'єкта має характер пристрасності, що утворює психологічний «рельєф» ситуації та обумовлює індивідуальні особливості поведінки в ній.

Суб'єктивна картина світу як цілісний інтерпретаційний комплекс [6], результат інтеріоризації певної частини соціального та власного сформованого особистісного досвіду безпосередньо обумовлює конструювання неповторної психологічної ситуації з досить стандартних життєвих обставин.

Реальні, фактичні чи то «об'єктивні» параметри життєвої ситуації часто невідомо змінюються з результатом проходження інформації про ситуацію через суб'єктивну сферу смислів особистості. Суб'єктивна інтерпретація життєвої ситуації як процес, спрямований на віднайдення смислу ситуації та її переосмислення, спирається на сформовані у минулому особистий досвід, «особистісне знання» (за Полані), інтерпретаційні схеми та засвоєні знання. Конституційований широким соціокультурним та конкретним діяльним контекстами взаємодії з життєвою ситуацією процес суб'єктивної інтерпретації регулюється смисловими утвореннями особистості. Слід особливо відзначити постійну взаємодію контекстів у процесі інтерпретації: у даному випадку – контекстів власне ситуації та інтелектуального смислового контексту самого суб'єкта. Отже, множинність смислів життєвої ситуації, породжена контекстуальністю взаємодії контекстів ситуації та смислової сфери особистості, створює широкі можливості для суб'єктивної інтерпретації даної ситуації.

Таким чином, реальні життєві обставини, в які потрапив індивідуум, і суб'єктивний смисл цих обставин як результат інтерпретаційного процесу, суттєво відрізняються, а можуть і взагалі не мати нічого спільного: інтерпретаційний процес обумовлює метаморфози життєвої ситуації і перетворення її в кінці кінців у психологічну ситуацію, яка виступає єдністю зовнішніх умов та їх суб'єктивної інтерпретації [6; 7].

Іншими словами, протікання інтерпретаційного процесу детерміноване, в першу чергу, функціонуванням суб'єктивної сфери смислів, конститує варіативність психологічних ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невід'ємною характеристикою психологічної ситуації є її проблемність, оскільки «всяка ситуація по самій своїй суті проблемна» [7; с. 341]. Проте проблемність конкретних обставин життєвої ситуації знову ж є досить суб'єктивною. Життєві ситуації перетворюються у суб'єктивно проблемні у випадку, коли в індивідуальній свідомості суб'єкта конкретні обставини чи умови життєвої ситуації чітко не визначені ні у способах їх аналізу, ні у використанні певних прийомів вирішення. Суб'єкт не тільки не має прецедентів успішної взаємодії з такими ситуаціями у власному минулому досвіді, але досить часто не має навіть чіткого усвідомленого уявлення про бажаний результат їх вирішення.

Проте проблемність психологічної ситуації може бути пов'язаною не тільки з її зовнішніми обставинами, сукупність обставин, що приводять до зміни в психічній реальності [2], можуть бути відображенням *внутрішніх* проблем особистості і, змінюючи її ставлення до певних обставин буття, виступають одним із чинників перетворення життєвої ситуації у психологічну.

Внутрішні проблеми особистості є результатом дизонтогенезу та наявних внутрішніх суперечностей її розвитку [3]. Як правило, неусвідомлювані, а отже, неконтрольовані внутрішні проблеми, виявляються у різноманітті психологічних труднощів суб'єкта і спричиняють йому психологічні страждання. Крім того, внутрішні проблеми суб'єкта можуть реально перешкоджати у досягненні поставленої ним мети, значно утруднювати виконання дії тощо – тобто виступати у вигляді внутрішніх перешкод у здійсненні життєвих планів. Оскільки «всяка обставина, що має характер перешкоди, веде до переривання дії доти, поки пе-

решкоди не будуть переборені або суб'єкт не відмовиться від здійснення дії» [5; 66], першочерговим завданням для подальшої реалізації будь-якої діяльності є усвідомлення суб'єктом конкретного *смыслу* обставин цієї діяльності, завдання, яке не завжди можна вирішити без значущого іншого.

Отже, незалежно від джерел (внутрішніх чи зовнішніх), що живлять проблемність психологічної ситуації, психологічна проблема у цілому визначається як суб'єктивний стан невизначеності, що виникає між намірами, уявленнями, мотивами та цілями поведінки й об'єктивними та суб'єктивними умовами її реалізації, як протиріччя між очікуваними та реальними результатами дій людини.

Таким чином, суб'єктивно проблемними виявляються такі конкретні обставини життєвої ситуації, що мають для суб'єкта особливий *смысл*, оцінюються ним як необхідні для утримання психічного гомеостазу й імпліцитно існують у такій ситуації, але при цьому в ній явно не представлені, не виявлені, не визначені. Слід зазначити, що таке співвідношення експліцитного й імпліцитного у ситуації обумовлює її зміни та перетворення, а також зміни та перетворення самого суб'єкта [4]. Тому проблемність як невід'ємний аспект психологічної ситуації виступає генератором змін в особистості клієнта.

За змістом проблем, що спричиняють виникнення певних психологічних ситуацій, Н.В.Чепелева [7] пропонує розрізнати їх види: екзистенційні ситуації, пов'язані з осмисленням себе, свого місця у житті, його головного *смыслу*; особистісні, в основі яких – виникнення проблем самоствердження, самореалізації, самоідентифікації; міжособистісні, що виникають у процесі взаємодії з іншими.

Ще однією інтегральною характеристикою психологічної ситуації є її стресогенність для суб'єкта. Стресогенність властива взагалі будь-якій проблемній ситуації [6; 7], оскільки така ситуація вимагає від суб'єкта здійснення вибору конкретної стратегії поведінки чи діяльності і, як правило, у ситуації недостатності часу та інформації. Крім того, проблемність як один з аспектів психологічної ситуації, природно, несе у собі певні елементи невизначеності, що необхідно супроводжується негативними психічними станами суб'єкта, спричиняє йому психологічні страждання. Особливо стресогенного значення для суб'єкта набувають ситуації, що імпліцитно містять у собі загрозу індивідуальній системі цінностей. Страждання виникають і тоді, коли для суб'єкта виявляються недосяжними ті цінності, що знаходяться на вершині його ціннісної ієрархії [7].

Усвідомлення загрози власній системі цінностей спонукає суб'єкта до активних дій, спрямованих на стабілізацію загрозливої ситуації, причому чим більш інтенсивною сприймається загроза, тим вищий мотиваційний потенціал вирішення подібних ситуацій [1]. Особливою формою діяльності, спрямованою на відновлення психічного гомеостазу, втраченої осмисленості буття є суб'єктивні переживання [3]. Активний перетворюючий характер діяльності переживання у трактуванні Ф.Ю. Василюка виявляється в індивідуальному способі взаємодії суб'єкта із ситуацією відповідно до її суб'єктивної інтерпретації і, відповідно, зі *смыслами*, якими наділяє суб'єкт певні обставини свого буття, зі своїми уявленнями про бажаний результат вирішення ситуації.

Слід зазначити, що переживання становлять суб'єктивну психічну реальність як собі, так й Іншому перш за все через психічні стани. Актуальні психічні стани безпосередньо впливають на інтерпретацію суб'єктом певних обставин його існування; *смысл* і значення, які надає цим обставинам агресивний суб'єкт, безперечно, не збігатиметься з тим *смыслом* і значенням, що надає цим же обставинам цей же суб'єкт, але перебуваючи у певному позитивному психічному стані (або, наприклад, спокої). З іншого боку, психічний стан суб'єкта сам є похідним від здійсненої ним інтерпретації конкретної ситуації. Отже, інтерпретація суб'єктом життєвої ситуації та пов'язані з цим переживання викликані не стільки реальними життєвими обставинами, скільки *смыслом*, який він вкладає у ці обставини і, відповідно, значенням, якого набуває для суб'єкта ця ситуація.

Таким чином, суб'єктивна інтерпретація життєвої ситуації та актуалізовані переживаннями певні психічні стани суб'єкта виступають основними детермінантами перетворення досить стандартної життєвої ситуації в унікальну психологічну. Тому, вживаючи в подальшому поняття «**психологічна ситуація**», будемо мати на увазі *ситуацію, що утворюється внаслідок поєднання реальних життєвих обставин та їх суб'єктивної інтерпре-*

тації, спричиняє психологічні страждання і супроводжується певними переживаннями суб'єкта, спонукає його до активних дій, спрямованих на оволодіння цією ситуацією і представлена у процесі надання психологічної допомоги у двох аспектах: суб'єктивною інтерпретацією конкретних обставин буття, втіленою в наративі клієнта, та певними психічними станами останнього.

Усвідомлення наявної психологічної ситуації спонукає суб'єкта до пошуку способів її вирішення. Критичним пунктом істинної проблеми, яка стоїть перед суб'єктом, є синтез смислу, «смислопородження, смислобудова» [3, с. 24]. Саме смисл виступає тією ланкою, що пов'язує воедино дві основні інтегральні характеристики психологічної ситуації – її суб'єктивну інтерпретацію та переживання. Смисл як продукт діяльності переживання [3] та інтерпретації й «особлива реальність» [7] конституює формування психологічної ситуації як індивідуальної моделі фрагмента об'єктивної дійсності. Психологічна ситуація виступає, таким чином, віртуальною реальністю, але приймається суб'єктом за таку, яка існує об'єктивно, і саме з нею він намагається будувати ефективну взаємодію. У випадку достатньої розвиненості, зрілості, в першу чергу, рефлексивних процесів, а також наявного індивідуального досвіду взаємодії з подібними ситуаціями, цілком можливий успішний пошук, а потім і відбір, найбільш оптимального, із суб'єктивної точки зору, способу реагування на конкретну психологічну ситуацію. У такому випадку психологічна ситуація виступає одним з найголовніших джерел збагачення індивідуального досвіду буття.

А. Адлер зауважував, що люди звичайно живуть у світі, ними ж створеному, і мотивовані перш за все особистими переконаннями й уявленнями про теперішні, минулі та майбутні події, що і виступає регуляторами їх поведінки. Результати сучасних досліджень причин психологічних страждань [4; 7] цілком відповідають тому, в чому був переконаний А.Адлер. Таким чином, люди найчастіше взаємодіють із суб'єктивною моделлю дійсності, а не з нею самою. Відповідно, рішення, які суб'єкт приймає на підставі власних апріорних уявлень про ситуацію у поєднанні з недостатнім досвідом вирішення подібних проблем та рівнем розвитку рефлексивних процесів, як правило, виявляються неадекватними ситуації, призводять до неузгодженості між очікуваними та реальними результатами дій суб'єкта.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Психологічна ситуація як суб'єктивна модель об'єктивних обставин буття постає у процесі надання психологічної допомоги композитією суб'єктивних унікальних смислів, наративним модусом розуміння й інтерпретації психологічної ситуації клієнтом, а також його саморозуміння та самоінтерпретації [7]. У наративі психологічна ситуація відображена комплексом життєвих обставин, деякі з них – особливо акцентовані, деякі – прикрашені або завуальовані, а деякі взагалі можуть бути проігнорованими.

Отже, перед клієнтом стоїть амбівалентне завдання: завдання на «приховування смислу», що узгоджується з неусвідомлюваним прагненням до стабільності, опором до всяких різких змін у житті і завдання на «пошук смислу» з метою усунення психологічного дискомфорту, гармонізації суб'єктивних уявлень про навколишній світ взагалі та ситуацію зокрема й об'єктивної реальності. Засобом здійснення такої гармонізації й одночасно її метою є процеси осмислення та переосмислення психологічної ситуації, що склалась у свідомості суб'єкта. Тобто інтерпретація та реінтерпретація життєвих обставин людиною, що звернулась за психологічною допомогою, при підтримці психолога-фасилітатора виступає основним механізмом прояснення та переієрархізації (у випадку необхідності) всієї множини смислів психологічної ситуації, а отже, дає можливість контролю над нею та усунення суб'єктивного психологічного дискомфорту, збагачення досвіду та загальної гармонізації індивідуального буття.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 3–18.
2. Бондаренко А.Ф. Социальная психотерапия личности. Реконструкция предмета (психосемантический подход): автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / А.Ф. Бондаренко. – Киевск. гос. ун-т. – К., 1992. – 39 с.

3. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
4. Козелецкий Ю. Человек многомерный / Ю. Козелецкий. – К.: Лыбидь, 1991. – 288 с.
5. Колесников Е.П. Проблемная ситуация в контексте изучения организации жизни личности / Е.П. Колесников // Вісник Харк. держ. ун-ту. – 1999. – № 439. – С. 216–220.
6. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта / А.Н. Лактионов. – Х.: Бизнес-информ, 1998. – 492 с.
7. Проблеми психологічної герменевтики: монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Міленіум. – 2004. – 276 с.

References

1. Antsiferova, L.Y. (1994). *Lychnost' v trudnikh zhyznennikh uslovyiyakh: pereosmyslenye, preobrazovanye sytuatsyy u psykholohycheskaya zashchyta* [Person in difficult conditions: Rethinking the transformation of situations and psychological protection]. *Psykholohychesky zhurnal* [Psychological magazine]. Vol.15, No 1, p. 3-18. (In Russian).
2. Bondarenko, A.F. (1992). *Sotsyal'naya psykhoterapyya lychnosty. Rekonstruktsyya predmeta (psykhosemantycheskyypodkhod)* [Social psychotherapy of personality. Reconstruction of the object (psychosemantic approach)]. *Avtoref. dys... d-ra psykhol. nauk: 19.00.01* [Abstract. diss Dr. psychol. Sciences: 19.00.01]. Kyiv, Kyiv State University, 39 p. (In Russian).
3. Vasylyuk, F.E. (1984). *Psykholohyya perezhyvanyya (analyz preodolenyya krytycheskykh sytuatsyy)* [Life experience (analysis of overcoming critical situations)]. Moscow, Moscow University Press, 200 p. (In Russian).
4. Kozeletskyy, Yu. (1991). *Chelovek mnohomerniy* [Man multidimensional]. Kyiv, Lybid' Publ., 288 p. (In Russian).
5. Kolesnykov, E.P. (1999). *Problemnaya sytuatsyya v kontekste yzuchenyya orhanyzatsyy zhyzny lychnosty* [Problem situation in the context of the study of the organization of life of the person]. *Herald of Kharkiv State University*, No 439, p. 216-220. (In Russian).
6. Laktyonov, A.N. (1998). *Koordynaty yndyvudual'noho opyta* [Coordinates of individual experience]. Kherson, Business-Inform Publ., 492 p. (In Russian).
7. Chepeleva, N.V. (Ed.) (2004). *Problemy psykholohichnoyi hermenevtyky* [Problems of psychological hermeneutics]. Kyiv, Milenium Publ., 276 p. (In Ukrainian).

В статье рассматриваются основные аспекты формирования психологической ситуации как субъективной интерпретации уникального фрагмента жизненного опыта, представленного клиентом в коррекционном процессе. Проанализировано содержательное наполнение понятия «психологическая ситуация». Выделены основные компоненты образования психологической ситуации: сочетание реальных жизненных обстоятельств и их субъективной интерпретации, прошлый опыт переживаний, психические состояния (тревога, душевная боль и т.д.).

Ключевые слова: жизненная ситуация, психологическая ситуация, переживания, субъективная интерпретация.

The article considers the main aspects of psychological situation as a subjective interpretation of a unique fragment of life experience represented by the client in the correctional process. The semantic content of the term «psychological situation» is analyzed. The main components of the formation of a psychological situation are determined, such as: a combination of real-life circumstances and their subjective interpretation, past experience emotions, mental states (anxiety, mental anguish, etc.).

Key words: life situation, psychological situation, experiences, subjective interpretation.

Одержано 5.02.2016.